

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Siyasetin Kutsal Yüzü: Faşizm ve Totaliter Anlayışlar Üzerinden Bir Değerlendirme

The Sacred Face of Politics: An Evaluation Through Fascism and Totalitarian Perspectives

Aykut BALCI

Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi, Çıldır Meslek Yüksekokulu
balci_aykut53@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8720-8984

Adem KESER

Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ademksr@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-3047-9169

Kübra Aybike KOCADAŞ

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
akocadass@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-2739-4391

Öz: Din ile siyaset arasındaki ilişki, geçmişten günümüze süregelen ve her zaman önemini koruyan bir konudur. Siyaset mevzu bahis olduğunda, dinin, tarihin çeşitli dönemlerinde bir meşrulaştırma aracı olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla dinin siyasetle daima ilişkisi olmuştur denebilir. Bu anlamda, politik olanın aynı zamanda kutsal olduğu da söylenebilir. Ancak aydınlanma ve modernleşme süreciyle birlikte geleneksel anlamda kutsallık ve din olgusunun ayinleri ve inançlarının yerini, modern dinler ve ulus devlet bilinci bağlamında gelişen ulusal ayinler ve inançlar almıştır. Dinin ve kutsallığın bu değişim ve dönüşümü hakkında değerlendirmeler yapan fikir ve düşünce insanları, bu süreçle alakalı olarak sivil din, politik din, milli din gibi çeşitli kavramlar türetmişlerdir. Bu çalışmada da kutsallaşmanın bu kırılma noktasından hareketle, modern bir siyasal ideoloji olan faşizmin kutsallaştırılmasına değinilerek siyasal din perspektifinde değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Din, Faşizm, Siyasetin Kutsallaştırılması.

Abstract: The relationship between religion and politics is an issue that has been ongoing from past to present and has always maintained its importance. When it comes to politics, religion has appeared as a means of legitimization in various periods of history. Therefore, it can be said that religion has always had a relationship with politics. In this sense, it can be said that what is political is also sacred. However, with the process of enlightenment and modernization, the rituals and beliefs of holiness and religion in the traditional sense have been replaced by national rituals and beliefs that have developed in the context of modern religions and nationstate consciousness. Thinkers and intellectuals who have made evaluations about this change and transformation of religion and sacredness have derived various concepts such as civil religion, political religion,

Geliş Tarihi: 22.09.2023

Kabul Tarihi: 12.12.2023

Yayın Tarihi: 31.12.2023

Atıf: Balci, A., Keser, A. & Kocadaş, K.A. (2023). Siyasetin kutsal yüzü: faşizm ve totaliter anlayışlar üzerinden bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 899-909. Doi: 10.33437/ksusbd.1364966

---

national religion in relation to this process. In this study, based on this breaking point of sanctification, the sanctification of fascism, a modern political ideology, will be discussed and evaluations will be made in the perspective of political religion.

Keywords: Political Religion, Fascism, Sacralization of Politic.

GİRİŞ

Din ile siyaset arasındaki ilişki, geçmişten günümüze süregelen ve her zaman önemini koruyan bir konudur. Bu yönüyle bu ilişkinin, dinlerin ve siyasal sistemlerin yapısına göre gösterdiği değişik şekiller ve yaşadığı ve yaşattığı dönüşümler her zaman bilimsel araştırmaların konusu olmuştur. Tarihsel bağlamda incelendiğinde iktidar olma, devlet yönetme, egemenlik kurma ve bunlara bağlı olarak siyaset mevzu bahis olduğunda, dinin, tarihin çeşitli dönemlerinde bir meşrulaştırma aracı olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu sürecin halen devam ettiğini söylemek de mümkündür. Dinin bu şekilde araçsallaştırılması, dinin toplumdaki yeriyile, siyasal aktörlerin inanç ve bakış açılarıyla ve siyasal sistemle olan ilişkisiyle pek çok yönden bağlantısı vardır. Dolayısıyla dinin siyasetle hiç ilgisinin bulunmamasını talep etmek mümkün görünmemektedir. Bu konuda tarihin tanıklığına ihtiyaç duyulabilir. Çünkü dinler, ülkelerin sosyolojik bir parçasını meydana getirmekte ve siyasal meşruiyet konusunda tesirli olabilmektedirler. Bu bağlamda, politik olanın aynı zamanda kutsallığı da içinde barındırdığı söylenebilir.

Ancak bu kutsallık sürecinin, tarihin çeşitli evrelerinde farklı yönere evrildiği ve süreçte zaman zaman kırılmalar yaşandığını da ifade etmek gerekmektedir. Nitekim aydınlanma ve modernleşme sürecinden önceki kutsallık anlayışı, moderniteyle birlikte bir değişim ve dönüşüm içerisine girmiştir. Bu bağlamda geleneksel anlamda kutsallık ve din olgusunun ayinleri ve inançlarının yerini, modern dinler ve ulus devlet bilinci bağlamında gelişen ulusal ayinler ve inançlar almıştır. Dinin ve kutsallığın bu değişim ve dönüşümü hakkında değerlendirmeler yapan fikir ve düşünce insanları, bu süreçle alakalı olarak sivil din, politik din, milli din gibi çeşitli kavramlar türetmişlerdir. Bu çalışmada da kutsallaştırmanın bu kırılma noktasından hareketle, modern bir siyasal ideoloji olan faşizmin kutsallaştırılmasına değinilerek siyasal din perspektifinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Peki, siyasetin kutsallaştırılması nasıl izah edilebilir? Kavrama çalışmada geniş yer verilecektir ancak kısaca açıklanacak olursa, siyasetin kutsallaştırılması, siyasi faaliyetlerin ve siyasal aktörlerin dini ya da dinsel özelliklere sahip kavramlarla ilişkilendirilerek dini bir boyut kazanması durumunda söz konusu olduğu söylenebilir. Siyasetin kutsallaştırılması, yerine göre farklı biçimlerde ve düzeylerde gerçekleşebilir. Tarihsel bağlamda bakıldığında, politik gücün din adamları ya da liderlerinin elinde olduğu dini kaidelere dayalı yönetim şekillerine de din adamlarının/liderlerinin siyasi karar alma süreçlerine doğrudan katıldıkları yönetim anlayışlarına da rastlanılmaktadır. Bir de siyasi aktörlerin dini kimliklerini vurgulamak suretiyle, dine ait semboller kullanılarak toplumda dini bir etki yaratma ve fikri destekçilerini konsolide etmek, nihayetinde ise halkın dini duygularını harekete geçirerek de siyasetin kutsallaştırılması gündeme gelebilmektedir.

Çalışmada hedeflenen amacı gerçekleştirme sürecinde literatür taraması yapılırken elden geldiğince ilk kaynağa ulaşmaya gayret edilmiş ve konuya en çok katkı sağlayacak kaynaklardan yararlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda hem basılı hem de basılı olmayan çeşitli kaynaklardan, elektronik kütüphanelerden ve online veri tabanlarından kaynak taraması yapıp, konu açısından bize veri olabilecek nitelikte Türkçe ya da yabancı dilde yazılmış kitap, dergi, makale, tezlerden faydalanarak genel bir tablo meydana getirme yoluna gidilmiştir. Konu iki ana başlık altında incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde faşizmle ilgili olarak kavramsal ve tarihsel bir çerçeve çizilmek suretiyle genel anlamda faşizme değinilmiştir. İkinci bölümde ise siyasetin kutsallaştırılması süreci, siyasal din kavramı açıklanarak, bu dinin faşizm oluşumuyla ilişkisine yer verilmiştir. Nihai olarak, faşizmin ya da bu minvalde herhangi bir oluşumun kutsallaştırılması üzerine naçizane değerlendirmeler yapılmıştır.

Kavramsal ve tarihsel perspektifte faşizm

Kişisel güç ve şiddet üstüne kurulu olan faşist rejim, Mussolini liderliğinde yaklaşık çeyrek asır İtalya'ya egemen olmuştur. Bu dönemde İtalya yarımadası, Rönesans'ın altın çağından beri ilk defa Avrupa'nın kaderine olumsuz anlamda tesir etmektedir. Yeni bir siyasi ve toplumsal düzen kurma iddiasını içinde barındıran faşizm, iki dünya savaşı arasında meydana çıktı, gelişti ve hatta en kötüsü olan Nazizm dahil demokrasilerin karşısında duran diktatörlükler bile direkt olarak ondan esinlenmiştir. Günümüzde bile izlerini görebildiğimiz faşizm, yirminci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan en büyük olaylardan birisi sayılmaktadır (Goichonnet, 1993:5).

Kavramsal anlamda Faşizm, Eski Roma'da otoriteyi temsil eden balta demeti anlamına gelen 'fascio' sözcüğünden türetilmiş olmakla birlikte, İtalya menşeli bir ideolojidir ve Mussolini liderliğinde siyasi bir ekibin üyelerini ifade etmektedir (John, 1995'dan akt. Şeker, 2022:224). Burada balta simgesi, bir önderi temsil ederken etrafında bulunan sopalara ise önderin yanında kenetlenmiş itaatkâr kişileri ifade etmektedir. Sopalardan her bir tanesi vurucu gücü olan faşistlerdir. Dolayısıyla denilebilir ki, her bir faşist verilecek emirlere hazır biçimde duran bir sopa ya da değnek olarak kabul edilebilir (Can, 2009: 3). Griffin'e göre faşizm, 1919-1945 yılları arasında Mussolini'nin liderliğinde hüküm süren siyasi güce verilen isimdir ve bu güç, 1925 ile 1943 yılları arasında İtalya'da kurulan diktatörlük rejiminin resmi anlamda ideolojik temeli olmuştur (Griffin, 2014:21). Diğer bir tanımda ise faşizm terimi, bir paket, birlik ya da 19. yüzyılın sonlarından itibaren daha çok solcu radikal siyasi hareketlere uygulandığı biçimiyle bir tür birlik manasına gelen standart İtalyanca Fascio sözcüğünden türetildiği ifade edilmiştir (Payne, 2003:x).

Milliyetçiliğin doruk noktası olarak nitelenen faşizmde, kutsallaştırılmış millet en yüce bir değerdir. Siyasal, toplumsal ve etnik olmak üzere üçlü bir iç tutarlılık ve milleti parçalayan ve güçsüz hale getiren çelişkilerin yok edilmesi faşizmin çıkarı içindir. Kendisini devrimci olarak gören faşizm, önceki dönemi reddeder ve milletin efsanevi geçmişinde yer alan Cermenlik, Latinlik, İspanyolluk, Helenizm, Franklık gibi modelleri kendisine model alır (Michel, 1990:9).

Temeli milliyetçi kesime dayanan faşizm, genel anlamda politik bir akım olarak kabul edilmektedir. Faşizm üzerine araştırma yapan düşünürler, faşizmin sadece bir ideolojiden ibaret olmadığını, geniş kapsamı olduğunu hatta çoğulcu demokrasi ve kapitalizmin egemen olduğu küresel dünya siyasi düzeninin karşısında olan bir birlikteliği ifade ettiğini savunmaktadır (Şeker, 2022:224-225).

Peki temeli milliyetçiliğe dayanan faşizm özünde ırkçı mıdır? Bu soruya Griffin şöyle cevap vermiştir:

"Faşist bir rejimin temel dürtüsü muhalif "anarşik" güçlerden etkilenmeyecek bir milli toplumu korumak üzere güçlü bir devlet yaratmaktır, böylelikle kendine has kültürü bir kez daha filizlenebilecektir. Bu toplumun benzersizliğini ve ortak kaderini öne çıkararak bir anlayış oluşturmaya çalışılması ister askeri ister ekonomik veya kültürel olsun tüm şovenizm, emperyalizm ve kolonyalizmler gibi faşizmin de özünde ırkçı olduğu anlamına gelir. Buna önemli bir ek, faşizmin zorunlu olarak saf ırk mitine başvurmadığı ya da onu biyolojik ve genetik terimlerle ifade etmek için muğlak kültürel ve tarihsel milliyet nosyonunun ötesine geçmediğidir. Bu itibarla çeşitli faşizmler, 20. yüzyıl dönümünde, "liberal" olsun ya da olmasın Avrupa toplumlarında yaygın olan ortak ırkçılığın sınırları içinde kalacaktır, ayrıca belirli grupların (örneğin Yahudiler, Slavlar, Asyalılar) zulmetmek üzere seçilmesi, sistematik soykırıma terk edilmesi faşizmin içsel bir unsuru değildir. Faşist ırkçılığın bulaşıcılığı ve muhatabı rastlantısal faktörlere bağlıdır, özellikle de hareketin palingenetik yaklaşımına ayrılmaz bir parça olarak katabileceği ve kitleyi harekete geçirme aracı olarak kullanabileceği yabancı düşmanlığı ve ırkçı zulüm geleneğinin öncelikli varlığına." (Griffin 2014:91-92).

Faşizmin milliyetçiliğe bakış açısı, genellikle baskın etnik grup ya da ulusun kendini haklı veya haksız bir şekilde ihmal edilmiş olarak gördüğü bir milliyetçilik biçimidir. Bu tür milliyetçilik, Naziler veya İtalyan Faşistleri gibi örneklerde görüldüğü gibi, temelde biyolojik bir mistisizm temeline dayalıdır ve ırkçılıkla sık sık iç içe geçmiştir (Yılmaz, 2021:56). Faşizm, milleti yeniden yeniden inşa etmeyi

amaçladığı için yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve sonuç olarak antisemitizm içerir. Faşist milliyetçilik gururlu ve genellikle savaşçıdır. Geri çekilme veya sınırlarını belirleme amacı gütmeyen bir ideolojidir. Her zaman gözden geçirmek istediği bir anlaşma veya genişleme planı olduğunu düşünür. Geçmişteki büyüklüğüne yeniden ulaşma arzusu vardır ve askeri mücadeleyi yüceltir. Savaşı, içinde şimşegi barındıran bir karanlık sis gibi görür (Michel, 1990:9-10).

Yapılan başka bir tanım da faşizm, cemaatçiliğin ileri şekli biçiminde görülmektedir. Bu anlamda faşizm, bireylerin haklarının kısıtlandığı otoriter yapıdaki devleti merkeze alan, demokrasi ve liberalizmin söylemleri karşısında duran, otoriter ve hiyerarşinin esas alındığı aşırı sağdaki bir ideolojiyi ya da hareketi temsil etmektedir (Can, 2009:3).

Faşist ideolojinin tanımlanmasıyla alakalı olarak yaşanan fikir ayrılıklarının yanında politika alanındaki yeriyile ilgili de tartışmalar yaşanmaktadır. Modernleşmeye karşı olduğu için Nolte ve devrimciliğinden dolayı da Mosses, faşizmi siyasetin sağ yelpazesinde duran bir ideoloji olarak konumlandırırken, Sternhell ve Gregor, milliyetçilik ve radikal sosyalizmin bir birleşimi olmasıyla beraber diktatörlük olarak gördükleri sol bir ideoloji olarak incelemektedir (Örs, 2021, 485).

Griffin ise faşizmin devrimci mi yoksa gerici mi tartışmalarına değinerek faşizmin devrimci bir yapıda olduğu kanaatine varmıştır. Bununla ilgili olarak Griffin, Faşizmin Doğası isimli eserinde durumu şu şekilde açıklamıştır:

"Tüm devrimler toplumdaki krizlere "tepki" gösterirler ve önceki çürümüş ve baskıcı olanın yerine ideal bir düzen tesis etmeye çalışırlar. Ancak Marksistler faşizmin gerici olduğunu öne sürerek şu veya bu şekilde onun "karşı devrim" olduğunu ve egemen sınıfların, monarşinin, Kilisenin, toprak sahiplerinin ve burjuvazinin çıkarlarını "gerçek" devrimci güçler tarafından yıkılmasına karşı koruduğunu ifade ederler (örneğin Mayer, 1971). Bunun da bir kez daha gösterdiği, bazı faşizm idealistlerinin modern çağın problemlerine bir formül bulmak için liberalizme, komünizme, muhafazakarlığa ve kapitalizme geçmişte (ve hala) gerçekten alternatif aradıklarını bazı araştırmacıların kabul edemediğidir. Pratikte faşizm geleneksel yönetici seçkinlere göz yumarak güç kazanmaya ya da gücünü korumaya çalışmış, kapitalist yapıların bütünlüğüne el sürmemiştir. Ancak ideolojik niyetler seviyesinde bakıldığında hem Faşizm hem de Nazizm, muhafazakarlar ve kapitalistler de dahil, tüm milletin gücünü tamamıyla yeni tip bir toplumda bütünleştirmeye çalışmıştır. Bu yeni tip toplumun ayırt edici özelliği yeni siyasal, ekonomik ve kültürel yapılar ve yeni bir ruhtur ve bunu gerçekleştirmede epeyce yol katetmişlerdir. Bu aşamaya varmak için aldıkları büyük ölçekli tedbirler, faşizmin kendi içinde devrimci bir güç olduğunun göstergesidir"(Griffin, 2014:91).

1920'li ve 1930'lu yıllarda faşizmle ilgili ilkyazı, genel olarak politikti, daha çok gazetecilik özelliğindedi ve savaş sırasında niteliği de değişmedi. Ancak 1945 sonrasında, akademisyenler için birincil ilgi, özellikle İtalya ve Almanya'da olanlara yönelik doğru anlatılar yaratmaktı ve yüksek düzeyde bir analiz veya karşılaştırmalı çalışma yapma teşebbüsü azdı. 1960'lı yılların ortalarında ise on yıldan fazla süren geniş bilimsel tartışmaların ortaya çıkmasıyla birlikte, uluslararası 'faşizm tartışması'nın karşılaştırmalı faşizmin tarihsel makro fenomeni, akademik camiada ciddi bir biçimde önemsenmiştir (Payne, 2003:x). Bu bağlamda yine bu döneme denk gelen yıllarda, 1985'te, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na bağlı, 'Avrupa'da Faşizmin ve Nazizmin Yükselişini Araştırma Komisyonu' üyelerinin hazırladığı raporda Faşizmin temel karakteristik özelliklerine değinilmiştir. Raporda, faşizm, özünde demokratik ilkelere, hukuk kurallarına ve temel hak ve özelliklere hasım, bunun yanında ise belirli bir topluluğu irrasyonel bir şekilde yücelterek, buna bağlı olarak bu topluluğun haricindekileri sistematik bir şekilde ötekileştiren onları dışlayan milliyetçi bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Evrigenis, 1985:21).

Faşizmle ilgili olarak Griffin, Payne ve Sternhell tarafından da çalışmalar yapılmıştır. Bu üç düşünür, faşizmin bir ideoloji olduğu fikrini kuvvetlendirmek amacıyla faşizme ait faşizm teorilerinin eksik kalan yerleri üzerine çalışmış ve tamamlanmamış kısımların, sosyoekonomik bağlamda yapılmış olan faşizm tanımlamalarından ayrılıp, faşizmi ciddi bir ideoloji biçiminde değerlendirmenin gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu doğrultuda Roger Eatwell, yaptığı çalışmalar sonucunda faşizmi anlamlandırma çerçevesinde, sosyoekonomik bir fikir benimsediğini ve faşizmi bir hareket, rejim veya

ideoloji biçiminde inceleyen analitik bir ayırım bağlamında anlamlandırmaya çalışmanın daha kullanışlı olacağını dile getirmiştir (Eatwell, 1996, 303-319).

Görüldüğü üzere faşizmle ilgili olarak çok farklı tanımlar ve değerlendirmeler mevcuttur. Bu tanımlardan birisini de Michael Mann yapmıştır. Mann, faşizmi, paramiliter yöntemle üstün ve ulus devlet olmayı amaçladığını ifade ederek görüşlerini beş temel unsur üzerine dayandırmıştır. Bu unsurları, *Milliyetçilik, Devletçilik, Üstünlük-Aşkınlık, Arınmışlık-Temizleme ve Paramilitarizm* şeklinde sıralayabiliriz. Mann'in Faşist isimli eserinde uzun uzadıya açıkladığı bu kavramları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Mann, 2004, 13-17):

Milliyetçilik: Faşizmde, içinde güçlü bir düşman vurgusu içeren organik ve bütünleşik bir ulusa derin bağlılık vardır. Bundan dolayı etnik ve kültürel çeşitlilik desteklenmez. Organik birliği tehdit eden düşmanlara karşı saldırganlık, faşizmin aşırılığının asıl kaynağıdır. Irk, atfedilen bir özellik olduğundan irksal milliyetçilik "safılık" takıntısıyla daha da aşırı olmuştur.

Devletçilik: Faşizmin hedeflerini ve örgütsel şeklini içeren devlet, faşizmin, gücüne taptığı bir aygıttır. Ona göre, otoriter bir devlet, krizleri çözebilir, sosyal, ekonomik ve ahlaki kalkınmayı sağlar. Devlet, ulusu temsil ettiğinden otoriter olması ve liderlik ilkesine bağlı bir parti eliti tarafından ifade edilen tekil, tutarlı bir iradeyi somutlaştırmalıdır.

Üstünlük-Aşkınlık: Faşistler, mevcut sosyal düzenin uyumlu olduğuna dair muhafazakar fikirleri, liberal ve sosyal demokrat görüşleri ve uyumun ancak kapitalizmi devirmekten geçtiğini savunan solcu görüşleri reddederler. Ağırlık merkezleri ulus ve devlettir. Sermaye, emek ve liberal demokratik kurumlara saldırarak çekişmelerini şiddetlendirdiler. Faşist ulus-devletçilik, sınıfları ve çıkar gruplarını devletin korporatist kurumlarına dahil ederek toplumsal çatışmayı aşacağını düşünür. Aşkınlık, faşizmin seçim programının temel dayanağıdır. Aşkınlık idealleri olan faşistlerin, yeni bir medeniyet ütopyaları vardır.

Temizleme-Arınmışlık: Düşman olarak görülen muhalifler, ulusun onlardan temizlenmesi için ortadan kaldırılmalıdır. Politik temizlik süreci, kanlı şekilde başlar, bazıları öldürülebilir ancak düşman pes edip ulus tarafından asimile edildiğinde süreç hafifler. Ancak düşmanın asimile olmasına izin verilmeyebileceği için etnik temizlik daha sık yapılır. Örnek olarak İspanyol ve İtalyan faşizmi verilebilir.

Paramilitarizm: Faşizmin temel değeri ve temel örgütsel biçimidir. Aşağıdan kendiliğinden yükselen kişi popüler görünüyordu ama aynı zamanda seçkinci ve sözde ulusun öncüsünü temsil ediyordu. Şiddet, faşizmin radikalizminin anahtarıydı. Hukuki biçimleri cinayetlerle alt üst ettiler. Böylelikle sınıf aşkınlığını etkilemek amaçlanır. Faşist hareket sadece bir parti değil paramiliter gruplar halinde örgütlenmişlerdi. Faşizm her zaman üniformalı, silahlı, tehlikeli ve mevcut düzenin istikrarını bozmaktaydı. Faşistleri dünyadaki birçok askeri ve monarşik diktatörlükten temelde ayıran şey, paramilitarizminin bu 'aşağıdan yukarıya' ve şiddet içeren niteliğidir.

Bu açıklamalar ışığında faşist ideolojinin rasyonel temellere dayanmayan, insan hak ve hürriyetlerinin göz ardı edildiği bir düzen olduğunu söylemek mümkündür.

Faşizm, anti-materyalizm açısından en net bir görünüme sahiptir. Ancak ilginç bir şekilde, liberalizme ve Marksizme karşı bir tavır sergilese de, liberalizmin iktidara saygı ve serbest piyasa ekonomisinin dinamikliğine olan inancını, Marksizmin ise şiddetin yalnızca tarih boyunca yönlendirdiği savaşın yasaları olduğu inancını bazen ödünç alır (Sternhell, 2012: 22).

Faşizm, Aydınlanma felsefesi, doğal hukuk kuramı, uluslararası işbirliği, barışçı politika ve benzer şekilde burjuva sınıfının bireysel çıkarları veya proletarya çıkarları gibi, farklılığa yol açabilecek her şeyi ortadan kaldırmayı savunur (Yılmaz, 2021:55, Sternhell, 2012: 26). Faşistler, sosyalistlerden nefret ettiği kadar liberallerden de nefret ederler, ancak farklı nedenlerle. Faşistler için, enternasyonalist sosyalistler solun düşmanı olarak görülürken, liberaller düşmanın suç ortakları olarak kabul edilirdi. Liberaller, serbest hükümetleri, açık tartışmaya olan güvenleri, kitlelerin egemenliği üzerindeki zayıf kontrolleri ve güç kullanmaya isteksizlikleri nedeniyle faşistlerin gözünde ulusun sınıf savaşına karşı eksik bir şekilde koruyucusu olarak algılanırdı. Bu nedenle faşistler, ulusu sosyalistlerin yarattığı sınıf savaşına karşı koruma iddiasında bulunurlar (Paxton, 2004: 19-20). Faşizm'e göre, Marksist sosyalizm, sınıf mücadelesine dayandığından ve toplumsal grubun bölünmesine ve zayıflamasına sebep

olduğundan onunla mücadele edilmesi gerekmektedir. Tarihin geri döndürülemez özelliği biçimindeki Marksist şemaya ise inanmaz (Michel, 1990:8).

Faşizmin kökleri, Batı tarihinin son iki yüzyılında yer alan toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerinde başka bir deyişle Aydınlanmanın ve bu harekete karşı gelişen tepkide aranması gerekmektedir. Faşizm, modernliğe karşı bir tepki olarak ortaya çıkan modern bir ideolojidir (Örs, 2021, 487).

Siyasal din,siyaset kutsallaştırılması ve faşizm

Siyasal din kavramı, Eric Voegelin tarafından 1938'de 'Siyasi Dinler' isimli çalışmasında icat edilmişse de özel tanımını faşizm uzmanı İtalyan tarihçi Emilio Gentile'ye borçludur. Siyasal Dinler terimi Amerikan ve Fransız devrimlerinde Abraham Lincoln ve Condorcet'in bunu ilk defa kanunlara bağlılıkla karşılaştırarak kullandıkları süreçte ortaya çıkmıştır. 19. ve 20. yüzyılları boyunca ulusal egemenliğin üstünlüğü ve kültürün sekülerleşme sürecine girmesi neticesinde dinsel güç zayıflarken, yeni rejim de kendisini meşru bir kutsallaştırma ile ifade etmeye başlar. Bu süreçte ortaya çıkan siyasetin kutsallaştırılması, inançların siyasi bir varlığa tabi kılınmasıyla karakterize edilirken, siyasal iktidarların kutsallaştırılması çok eskidir ve örneğini Antik Mısır Firavun'unda ya da Roma İmparatorluğu'nda bulunan siyasetin din ile bağlantısında somutlaştırılabilir. Siyasal dinin karakteristik özelliği ise, modern zamanlarda siyasetin kutsallaştırılmasının olumlanmasıdır (Ateş, 2006:8).

Modern politik hareketlerin seküler bir din niteliği kazanması için Gentile'ye göre üç anahtar kriter bulunmaktadır. İlk olarak, bu hareketler yaşamın anlamı ve insanın nihai amacını belirlemelidir. İkincisi, hareketin tüm takipçileri için bir topluluk etiği oluşturup bu etiği resmileştirmelidir. Üçüncüsü ise tarih ve gerçeklik yorumlarında sembolik anlatımlar ve mitlere önem vermelidirler. Bu şekilde hareket, ulus veya parti gibi bir oluşumda cisimleşen ve tüm insanlık için yeniden tanımlanan bir 'seçilmiş halk' oluşturarak kendi 'kutsal tarihini' inşa eder (Gentile, 2005: 29).

Bir siyasi yapı içinde, ulus, devlet, parti gibi öğeler, kutsal niteliklerle donatıldığında, bu siyasetin kutsallaştırılmasını ifade eder. Bu evrede, bu kutsal kabul edilen güç sadece dünyevi bir güç olmaktan çıkıp inanç objesi haline gelir. Başka bir deyişle, bu güç tartışılmaz ve dokunulmaz bir statü kazanır, insanlardan mutlak sadakat bekler. Bu güç, inançlar, mitler, değerler ve sembollerin odağında yer alarak bir kültür oluşturur (Düzce, 2020:397).

Modern devletin doğuşu, sekülerizmin etkisiyle meydana gelmiş olarak görülmektedir. Bu durum, devleti inşa eden yapıların ve ilgili kavramların seküler temellere dayandığını ortaya koyar. Machiavelli'ye göre, sivil yönetimin oluşumu halkın veya elitlerin etkisi altındadır. Bodin, yönetimin temelini atan topluluğun baskın olduğunu ve bu egemenliğin kesintisiz ve tam olduğunu vurgularken; Hobbes, beraber yaşayan bireylerin aralarında oluşturduğu sosyal sözleşmeyle topluluğun tek bir kimlikte birleşip devlete dönüştüğünü belirtir. Sonuç olarak, bu üç filozofta da seküler bir politik güç anlayışı bulunmaktadır (Çiçek, 2022:225).

Dinin, toplumun bir arada yaşayabilmesi için lüzumlu olduğu fikrinden hareketle temelinde din olmayan hiçbir devletin kurulamayacağını ifade eden ve devlet ve toplum için ideal dinin ne olması gerektiği üzerine çalışan Rousseau ise, dinleri inceleyerek insanın dini, yurttaşın dini ve papazın dini olmak üzere üçlü bir ayırım yapar ve nihayetinde yaptığı tespitite ise toplumun yaptığı sözleşme neticesinde bir dine sahip olması gerektiğini savunarak sivil din kavramını kullanır. Rousseau, her ne kadar sivil din kavramını kullanmışsa da kimine göre bu da siyasal din anlamına gelmektedir.

Rousseau tarafından yapılan bu ayrımlar kısaca şu şekilde açıklanabilir (Rousseau, 1987:151-152):

İnsanın Dini: Bu dinde, geleneksel ibadet yerleri, ritüeller ya da sunaklar yoktur. Yalnızca içtenlikle Tanrı'ya duyulan bir tapınma bulunur. Bu inanç, yüksek ahlaki değerlere odaklanır ve İncil'den alınan sade ve saf öğretilerle beslenir, bu nedenle bu din gerçek tanrıçılık olarak kabul edilir.

Yurttaşın Dini: Bu inanç sadece belirli bir ülkede bulunabilir ve o ülkenin tanrılarına, kutsal figürlere ve koruyucu varlıklarına odaklanır. Kendine has inançları, ritüelleri ve yasalara dayalı dışsal ibadetleri vardır. Diğer dinlere göre bu, daha ilkel veya yabani kabul edilebilir. Bu dini uygulayanlar için

dış dünyada hiçbir ahlaki yükümlülük veya hak yoktur. Rousseau, bu dini toplumsal veya normatif din olarak tanımlar. Onun perspektifinden, toplumun bütünlüğünü tehlikeye atan her şey zararlıdır. Bu din, Tanrı'ya olan sevgiyi yasalara duyulan saygıyla birleştirerek, bireylerde uluslarına karşı derin bir sevgi ve bağlılık hissi uyandırır. Bu inanç sistemine göre, devlete yapılan hizmet, aslında o devleti koruyan ilahi varlığa hizmet etmektir. Bu yaklaşım, ilahi bir yönetim anlayışına benzer, ancak burada kraldan başka bir dini lider ya da yöneticiler dışında başka bir ruhani rehber bulunmaz. Fakat bu dinin de sorunları vardır: insanları yanıltır, kolaylıkla manipüle edilen bireyler yaratır, tekeli destekler, baskıcı olabilir, toplumu hoşgörüsüz ve şiddet yanlısı yapabilir ve hatta onları kendi inançlarına sahip olmayanları öldürmenin haklı olduğuna ikna edebilir, bu da ulusları doğal olarak birbirine düşman kılar.

Papazın Dini: Rahiplerin Dini: Bu inanç, insanlara iki ayrı ahlak sistemi, iki lider ve iki vatan sunar. İki farklı sorumluluk katmanını oluşturarak insanların aynı anda hem dindar hem de yurttaş olmalarını zorlaştırır. Roma Katolik Kilisesi'ne mensup olan Hristiyanlar ve Japon dini bu tür inanç sistemlerine örnek olarak gösterilebilir. Bu dinler, toplumla çelişen ve tanımı zor bir hukuk anlayışı yaratır. Rousseau bu dini kusurlu bulduğunu ve üzerinde durmanın bile gereksiz olduğunu belirtir.

Rousseau, bu üç dinin de tam anlamıyla etkili olmadığını vurgular. Ancak, devlet oluşturmak için toplum sözleşmesiyle birleşen her bireyin, toplum içindeki rollerini sevdirecek bir inanca ihtiyacı olduğunu savunur. Her bireyin kendi inançlarını benimseme özgürlüğü vardır, ancak temelde, birlikte yaşamı ve toplumsal değerleri kabul eden duygulara ihtiyaç vardır. İyi bir yurttaşın bu duygulara sahip olması gerekmektedir. Hükümet, bu değerleri kabul etmeyenleri toplumdan dışlayabilir. Bu, onların dinsiz olmaları nedeniyle değil, toplumla uyumlu olmamaları nedeniyle. Eğer bir kişi toplum karşısında bu değerleri kabul edip sonrasında bu değerlere karşı hareket ederse, bu büyük bir ihanettir ve bu, en ağır cezayı gerektirir. Sivil dinin ilkeleri basit, sayıca az, çok yoruma açık olmayan ve net olmalıdır. İnanılan Yaratıcının her şeye gücü yeten, bilge, yardımsever, her şeyi önceden bilen ve merhametli olması gerekir. İyi insanların mutlu, kötülerin ise cezalandırılması esastır. Toplumsal anlaşma ve yasalar da bu sivil dinin kutsal değerleri arasında olmalıdır (Çiçek, 2022:227).

Carl Schmitt'in 1922'de yayınladığı eserinde politik teoloji veya siyasi ilahiyat kavramını ilk kez ortaya atarak modern devleti dini bir bağlamla ilişkilendirdiğini belirtiyoruz. Schmitt'e göre, modern devlet kuramının içerdiği önemli kavramlar aslında dünyevileşmiş ilahiyat kavramlarıdır. Bu, mevcut düşünce akımına karşı farklı bir bakış açısı sunar. Schmitt'e göre, bu kavramlar sadece tarihsel gelişimleri nedeniyle değil, aynı zamanda sosyolojik olarak incelenmesi gereken sistemik yapıları nedeniyle dünyevileştirilmiştir. Örneğin, Tanrı kavramı, her şeye kadir bir hukuk koyucu olarak devletin temsil ettiği bir hal almıştır. Olağanüstü halin hukuki anlamı ile ilahiyatta mucizenin taşıdığı anlam benzerdir. Bu benzerliği sadece bu açıdan ele almak, devlet felsefesinin son yıllardaki gelişimini anlayabilmek için yeterlidir. Schmitt, modern hukuk devleti düşüncesinin, deizm, mucizeyi dünyadan çıkaran ilahiyat ve metafizikle birleşerek nasıl zafer kazandığını ifade eder (Schmitt, 2005:41).

Geçmişte iktidarın insanın ötesinde bir şeyi temsil ettiğini, ancak şimdi insanın taleplerini temsil ettiğini belirten Gauchet, bu bağlamda Schmitt'in politik teoloji veya siyasi ilahiyat kavramına benzer bir görüşü savunduğunu söyleyebiliriz. Ona göre, tanrıların çağında temsil edilmeleri tecessüm yoluyla gerçekleşirken, eşitler çağında temsil delegeler aracılığıyla gerçekleşir, ancak temsil edilen öğeler aynıdır, sadece sunumları ve oranları farklıdır. (Gauchet, 200:14-15).

Politik teoloji ile teoloji politik arasında bir ayrımın olduğunu dile getiren Gray ise, siyasetin teolojik anlayışını yeterince ciddiye almadığı için Schmitt'i tenkit etmektedir. Gray'e göre ilk kullanım siyasetin teolojik temellerine ikincisi ise siyasi motivasyonlar doğrultusunda teolojinin ideolojik kullanımını göstermektedir. Aslında bu bir cihetiyle dinin araçsallaştırılması anlamına da gelir. Çünkü burada siyasi sisteme tesir edebilecek güce sahip kişilerin konumlarını pekiştirerek daha etkin kılmak amacıyla ideolojilerini temelde din ve ona bağlı kavramlardan da faydalanarak dini bir kutsallığa kavuşturmaları mevzu bahis. Politik-teolojik yaklaşımın unsurları arasında sekülerizmi de sayan Gülbeyaz Karakuş ise Critchley'nin iddiasından hareketle sekülerleşme ile bir 'yeniden teolojikleştirme' gerçekleştiği görüşünü savunmakta ve dini olanın seküler olanı, seküler olanın da kutsalı kapsadığını söylemektedir (Çiçek, 2022:226). Buna ek olarak Critchley, *İmansızların İmanı Siyasal Teoloji Deneyleri* isimli eserinde, bu fikrin bir devamı olarak, modern siyaset fikriyle özdeş hale gelen sekülerleşmeyi, kutsallaştırmanın başkalaşımı olarak tanımlar (Critchley, 2013:34).

Bu bağlamda sekülerleşmeyi, teoloji-politiğin bir unsuru olarak görmek de mümkündür. Nitekim Gentile de siyasetin kutsallaştırılması kavramını, siyasete geleneksel dini kurumlardan farklı ve bağımsız bir dini boyut ilave edilmesi şeklinde tanımlamakta, onu hem kültürün hem de devletin sekülerleşerek geleneksel dinden ayrıldığı ve sonrasında siyasetin gerçekçi bir dini hüviyet kazandığı anlarda görülen modern bir olgu olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamalar ışığında sekülerizmin yenedenteolojikleşmeyi sağladığı ifade edilebilir. Politik-teolojik dönüşümlerin modern toplumlarda yeni bir sivil din ya da siyasal dinin meydana gelmesinde ehemmiyetli bir role sahip olduğu, oluşan sivil din ya da siyasal dinin 'din' boyutunun ortaya çıkmasında ise teoloji-politiğin ve bazen de dinin meşrulaştırıcı gücünün kullanıldığı söylenebilir (Çiçek, 2022:226).

Sivil dinle ilgili olarak Coleman, bir insanın vatandaş olarak insanın rolünü ve yaşadığı toplumunun zaman, mekân ve tarihteki yerini nihai varoluş ve anlam koşullarıyla ilişkilendiren inançlar, ritüeller ve semboller dizisi şeklinde bir tanımlama yaparken (Coleman, 1970:70), Hammond, bir halkın yani ulusun geçmişi, bugünü ve/veya geleceği ile ilgili, aşkın bir şekilde anlaşılabilir herhangi bir inanç ve ritüeller dizisi olarak tanımlamıştır (Hammond, 1976:171).

Bu tanımlamalara bakıldığında, bireyin vatandaşlık boyutunun yani devletle olan bağının bir takım inanç, ritüel ya da semboller vasıtasıyla nihai varlıkla bağlantılandırılmasına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu ise, sivil dinin, birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin kutsal alanla ilişkili duruma getirilerek yorumlanmasında müracaat edilen bir kavram olduğu anlamına gelmektedir. Elbette ki burada Durkheimci anlayış kendisini göstermektedir. Nitekim Durkheimin, dini, bireyi topluma bağlayan mitik semboller ve ritüel bir sosyal olgu olarak değerlendirdiği bilinmektedir (Düzce, 2020:390).

Öte yandan sivil din ya da siyasal dinin gerçekte ne olduğu ya da ne manaya geldiğine dair semantik ve kavramsal bir karışıklığın olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Bu kafa karışıklığı, yanıltıcı yorumlara ve yanlış ve kötü bir şekilde formüle edilmiş sorunlara da sebep olmaktadır. Bunun nedeni iki kavram arasındaki belirsizliktir. Bu konuda bazı araştırmacılar siyasal din kavramının kullanılması gereken durumlarda sivil din kavramını kullanmaktadırlar (Gentile, 2005:20). Bu konuda Jean J. Rousseau'nun, sivil din kavramını kullanırken aslında bunu siyasal din anlamında kullandığı ifade edilmelidir. Nitekim her halükarda, sivil din ve siyasal din kavramsallaştırmaları her ne kadar literatürde farklı toplumsal durumlara işaret etmek maksadıyla kullanılmışsa da gerçekten bu konuda bir kesinliğin olmadığı görülmektedir (Düzce, 2020:387).

Bu açıklamalar ışığında siyasal dinin genel olarak siyasi iktidarın meşruiyetini güçlendirmek ya da siyasi hedeflerine hizmet etmek maksadıyla kullanıldığı söylenebilir. Öte yandan, siyasal dinin, dinin siyasi düzene entegrasyonunda veya dini inançların siyasete yön vermesini hedeflediğini ifade etmek de mümkündür. Siyasal aktörler için ise, dinin sembollerinin ve söylemlerinin kullanılmak suretiyle halk nezdinde destek ve güç kazanmak ve politikalarına meşruluk kazandırmak söz konusudur denebilir.

Sivil din, siyasal din, sekülerleşme, politik teoloji ve teoloji politik kavramlarının tanımları, birbirleriyle olan karşılaştırmalarının literatürde çok geniş yer tuttuğu ve tartışıldığı görülmektedir. Ancak konu hem çok tafsilatlı olduğundan hem de çalışmanın boyutunu aşacağından bu izahatlara daha fazla yer verilmeyecektir. Bu yüzden çalışmanın anlaşılması açısından kavramlar hakkında kısa bilgilerle yetinilmiştir. Bu açıklamalar ışığında aşağıda faşizmin siyasal din ve kutsallaştırılması sürecine değinecektir.

Gentile'e göre, seküler din kavramı özellikle 1930'lu yıllarda totaliter rejimlerin siyasi kültürler oluşturduğu dönemde kullanılmıştır. Siyasal din kavramı ise 1938'de 'Siyasi Dinler' adlı eseri yayınlayan Voegelin'e atfedilse de, Gentile bu terimin daha önceki dönemlerde, özellikle Fransız İhtilali sırasında Marquis de Condorcet tarafından kullanıldığını savunmaktadır. Abraham Lincoln, Amerikan Anayasası ve Bağımsızlık Bildirgesi tarafından telkin edilen yasalara saygı göstermeyi ulusun siyasi dini olarak tanımlarken, faşizmin 1920'li yıllardan itibaren siyasal din kavramını kullanarak inancın akıldan bağımsız ve belirli gerçeklere üstün bir yapıda olduğunu savunan görüşünü ve totaliter siyasetini tanımlamıştır. Ayrıca, Avusturyalı tarihçi Karl Polanyi, nasyonal-sosyalizmin siyasal bir din oluşturma eğilimini araştırırken, Amerikalı ilahiyatçı Reinhold Niebuhr ise Marksizm ve komünizmi tanımlamada siyasal din kavramını kullanmıştır (Çiçek, 2022:230).

Açıklamalara bakıldığında siyasal dinin hem Fransız devrimiyle hem de Amerikan devrimiyle bağlantısının olduğu söylenebilir. Denilebilir ki, her iki devrimde de toplumsal ve siyasal anlamda dini ve siyasi anlamda dönüşümler yaşanmıştır. Bununla ilgili olarak örneğin, Fransız devriminde, devrimci fikirler, Katolik kilisesinin otoritesine meydan okumak suretiyle kilisenin hakimiyetine bir tepki olarak doğmuştur. Bu süreçte kiliseye bağlılık değil halk egemenliği esas alınmış ve devletin dini otoritelerin kontrolünden arındırılması amaçlanmış ve dolayısıyla laiklik fikri ön plana çıkmıştır. Amerikan devriminde ise, devleti kuranlar, bireylerin din konusunda özgür olmalarına inanmış ve devletin dini otoritelerden bağımsız olması istenmiştir. Bu anlamda dini özgürlüğün Amerikan devriminin gündeminde yer aldığı görülmektedir. Netice olarak her iki devrimin de siyasal din kavramının anlaşılmasında sürece katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

Bu anlamda yirminci yüzyılda zaten olumsuz bir siyasi sicile sahip olan İtalya, birinci dünya muharebesinden sonra totaliter bir devlet kurma niyetine sahipken, devrimci milliyetçi kitlesel bir milis partisinin yönetime gelmesiyle, parlamenter demokratik düzen ortadan kaldırılmıştır. Bunun bir sonucu olarak İtalya, siyasetin kutsallaştırılmasını kurumsallaştıran ve bir yarı tanrı olarak lider kültürünü resmi anlamda kutlayan ilk Batı Avrupa ülkesi olmuştur. Elbette ki tüm bu olanlar, tesadüfi şartların eseri olarak meydana gelmiş değildir. Yirminci yüzyılın başından kalma İtalyan milliyetçiliği, Avrupa sağcı radikalizminin en güçlü hareketlerinden birini beslemesi bu sürecin temelini oluşturmaktadır (Gentile, 2003:1).

Faşizmde devletin güçlü olmasına önem verilir. Ona göre devlet, tanrı tarafından gönderilmiş bir rehber, ulusun kurtarıcısı ve kitlenin içinden kişiliğinin gücüyle sivrilmiş bir şefte somutlaşır. Şefin söyledikleri kanun gücündedir ve gerçeğin ta kendisidir. Roma'nın duvarları Musollini'nin her zaman haklı olduğunu herkese duyururken, Nazi destekçileri Führer'in dehasına hayran kaldıklarını dile getiriyorlardı. Bütün faşist gruplar, şef kültürüne feda olmak isterler (Michel, 1990:10).

Bu bağlamda faşizmin 'tek adam' kültürüne dayandığı ifade edilebilir. Duçe, führer, cadillo vs. adlarla anılan lider, asla yanılmaz, her şeyin en iyisini bilir ve toplum, sıkılan yumruk gibi liderin cismi ve öğretileri etrafında birleşmelidir. Faşizm, çoğulculuğu reddeden bir ideolojidir ve insanların bir arada iyi bir birey olmalarını, böylece iyi bir toplum oluşturmayı hedefler. Faşistler, bu normlara isteyerek uymalarını beklerler. Ancak bu normlara uymayanlar, devletin gücüyle düzeltilmeye çalışılırken, direnenler şiddetle cezalandırılır ve zamanla sistemden çıkarılırlar. Faşistler için devlet iktidarı kutsal olarak kabul edilir ve devleti yüceltirler, onu en yüksek insanı iyiliği olarak görürler. Her şey, faşizmde, devletin çerçevesi içinde yer alır ve otoriteye saygı, faşist ideolojinin temel taleplerinden biridir. Faşistler, otoriteyi en iyi simgeleyen üniformaya hayranlık duyarlar, üniforma sahiplerini yüceltirler ve onları sorgulanamaz olarak kabul ederler. Ayrıca, faşistler militarist bir görüşe sahiptirler ve toplumu totaliter bir organizma olarak görürler (Can, 2009:4).

Esas olarak modernist milliyetçilikten türemişse de ulusal devrim miti ve savaş deneyim mitinin kaynaşmasından oluşan bir hareket olan faşizmin milliyetçiliğini karakterize eden esas yenilik, totaliterlik, faşizmin ulusla özdeşleştirilmesi, ulus devletin militarizasyonu, siyasetin kutsallaştırılması aydınların seferber edilmesi ve antropolojik devrim planıdır. Faşistlerin amacı, İtalyanların karakterlerini yeniden canlandırmak, yeni bir İtalyan ırkı yaratmak ve bir medeniyet oluşturmaktır. Bunun için diğer ülkelere de boyun eğdirilmelidir. Yeni İtalyan modelinde birey akılcı, bilgili ve ulusal bilinçte bir yurttaş değil dogmatik beyin yıkama ve askeri disiplinin kullanılması aracılığıyla kitle uyumu içerisinde yetiştirilmiştir. Faşistlerin İtalyanlardan asker-vatandaş yaratma ve İtalyanların karakterlerini değiştirme çabaları antropolojik devrim gerçekleştirme amacı taşır. Faşizmin bu çalışmaları, ırkçılık ve antisemitizme yola açarak gelenekleri, burjuva karşıtı mücadeleyi, ırkçılığı ve anti-semitizmi devlet ideolojisi olarak esas almayı amaçlayan kampanyalardı (Gentile, 2003:7).

Mussolini'nin liderliğine kör bir itaat olarak değerlendirilebilecek bu lider kültürü, faşist rejimin toplum üzerinde baskıcı bir etki yaratarak, demokratik değerlerin zayıflamasına hatta yok olmasına yol açmıştır. Liderin iradesinin mutlaklaştırılması ve buyrukların sorgulanamaz şekli, halkın eleştiri hakkını elinden almış ve muhalefeti de bastırmıştır. İtalyan faşizminde lider kültürü, Mussolini'nin şahsi gücünde ve otoritesinde yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Hatta bu liderlik rolünün tanrısal bir konuma yükseltilerek adeta kutsal bir statüye oturulduğu da ifade edilebilir. Bu süreçte mitingler ve propaganda

yöntemiyle bu liderlik kültü sürekli desteklenerek kitlesel tapınma atmosferi yaratılmıştır. Bunun neticesi olarak ise totaliter bir yönetim şekli meydana gelmiştir.

SONUÇ

Netice olarak, totaliter bir ideoloji olan faşizm ve siyasal din arasındaki bağlantı incelendiğinde, siyasetin kutsallaştırılmasının demokratik değerler ve insan hakları yönünden ciddi bir endişe kaynağı olduğu görülmektedir. Ayrıca faşist ideolojiler, liderlerini ve devleti bir dini figürmüş gibi yüceltme eğiliminde olduklarından, bu durum, toplumda dini dogmaların ve siyasal otoritenin mutlak hale gelmesine yol açabilir. Toplumsal anlamda düşünüldüğünde ise, bu şekilde bir kutsallaştırmanın, tenkit etmeye ve düşünmeye kapatılmış bir toplum yaratacağı ve temel hürriyetleri de sınırlayacağı anlamına gelmektedir.

Öte yandan, siyasetin kutsallaştırılmasının sadece faşizm oluşumuyla da sınırlı olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Nitekim siyasal din kavramı, farklı dini inançların siyasal arenada kullanılmasını ve siyasal güç kazanmak amacıyla dini referansların istismar edilmesi manasına da gelmektedir. Bu da demokratik işleyişi zayıflatacak ve toplumda kutuplaşmalara sebep olacaktır.

Çalışmada ele alınan bu konu, çağdaş siyasette sıklıkla karşımıza çıkan bir meseledir. Nitekim siyasetin kutsallaştırılmasının, demokrasi, insan hak ve hürriyeti ile çok seslilik gibi temel demokratik değerleri tehlikeye attığını da ön görmek gerekmektedir. Bu fark edişin demokratik sistem açısından önemi büyüktür. Dolayısıyla toplum olarak bu meselenin farkında olmalı ve demokratik düzenin korunması adına çalışılmalıdır. Bu anlamda siyasetin kutsallaştırılmasıyla mücadele etmek amacıyla kamuoyunda bir bilinç oluşturulmalı, demokratik mekanizma içerisinde bulunan kurumlar güçlendirilmeli ve şeffaflık perspektifinde siyasal liderlerin hesap verebilirlik düzeyleri yükseltilmelidir. Demokrasinin temel değerlerini korumak için bunun öneminin farkında olunmalıdır. Bu süreçte, vatandaşların bilinçli bir biçimde siyasetin her kademesinde ve her düzeyinde siyasal katılım sağlamaları, eleştirel düşünceyi teşvik etmeleri ve demokratik değerleri savunmaları da büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, siyasetin kutsallaştırılmasıyla mücadele etmek demokrasi adına hayati bir önem taşımaktadır. Bu süreçte, demokratik değerleri korumak ve toplumda çoğulculuğu sağlamak için aktif bir şekilde çalışmak gerekmektedir. Nitekim bu meselenin çözümü, uzun vadeli bir çaba gerektirebilir.

KAYNAKÇA

Ateş, A.E. (2006). *La modernisation républicaine et l'homme nouveau*, Thèse De Master Recherche, Université Galatasaray Institut Des Sciences Sociales Département De Science Politique.

CanN, (2009). Şiddetin ideolojik yüzü ya da faşizmin korunan baltası, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,3(1), 1-10.

Critchley, S. (2013). *İmansızların imanı siyasal teoloji deneyleri*. (Çev. Erkal Ünal), Metis Yayınları.

Coleman, J.A. (1970). Civil religion. *Sociological Analysis*,31(2), 67-77.

Çiçek, Ö. (2022). Sivil dinden politik dine teopolitik haller. *Artuklu Akademi*, 9(2), 223-236.

Düzce, M. (2020). Sivil din ve politik din kavramlarına teorik bir bakış. *Bilimname*, 1(41), 385-411.

Eatwell, R. (1996). On Defining the Fascist Minimum: The Centrality of Ideology, *Journal of Political Ideologies*, 1(3), 303- 319.

Evrigenis, D. (1985). *European parliament working documents: report drawnup on behalf of the committee of Inquiry into the rise of fascism and racism*, Committee of Inquiry into the Rise of Fascism and Racism in Europe Report No. 2-160/85, European Parliament, Strasbourg.

Gentile, E. (2003). The struggle for modernity: Nationalism, futurism, and fascism. *Greenwood Publishing Group*.

Gentile, E. (2005). Political religion: a concept and its critics – a critical survey. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6(1), 19-32.

- Goichonnet, P. (1993). *Mussolini ve faşizm*, (Çev. Tanju Gökçöl), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Griffin, R. (2014). *Faşizmin doğası*, (Çev. Ali Selman), İletişim Yayınları, İstanbul
- Hammond, P. E. (1976). The Sociology of American Civil Religion: A Bibliographical Essay. *Sociological Analysis* 2(37), 169-218.
- Mann, M. (2004). *Fascists*. Cambridge Univesity Press, Cambridge.
- Michel, H. (1990). *Faşizmler*, (Çev. Füsun Üstel), Presses Universitaires De France, İletişim Yayınları.
- Örs, B. (2021). *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler*, 11. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Payne S.G. (2003). *The struggle for modernity: nationalism, futurism, and fascism*. Greenwood Publishing Group.
- Paxton, R. O. (2004). *The anatomy of fascism*. Knopf Press.
- Rousseau, J.J. (1987). *Toplum sözleşmesi*, (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayınları.
- Schmitt, C. (2005). *Siyasal ilahiyat*. Zeybekoğlu, E.(çev.), Dost Yayınevi.
- Sternhell, Z. (2012). *Faşist ideolojinin doğuşu*, (Çev: Şule Çiltaş) Ayrıntı Yayınları
- Şeker, G. (2022). Faşizm üzerine karşılaştırmalı bir inceleme, siyaset, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 222-245.
- Yılmaz, Ö. (2021). Sağ popülizm ve faşizm: bir karşılaştırma denemesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(2), 51-68.